

DOI: 10.32347/2076-815x.2021.76.160-169

УДК 719+711.6+726.01+726.8

к.арх., доцент **Мер'є О.В.**,
Olha.V.Merie@lpnu.ua, ORCID: 0000-0002-4178-2286,
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ДЕРЕВ'ЯНИХ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ ХРАМІВ ГАЛИЧИНИ В МІСТОБУДІВНИХ ОДИНИЦЯХ

Представлено результати дослідження про особливості локалізації дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини в містобудівних одиницях.

Ключові слова: дерев'яні римо-католицькі храми; локалізація; містобудівні одиниці.

Постановка проблеми.

В останні два десятиріччя дослідження культурної спадщини в Україні значно активізувалися, зокрема, на теренах Галичини приділяється увага реставрації польських римо-католицьких костелів, в тому числі дерев'яних, і з цією метою попередньо здійснюється інвентаризація та паспортизація об'єктів. Проте, римо-католицькі храми в Галичині будували не лише для поляків, але й для німецьких та чеських колоністів, а також для т. зв. русинів-латинників. Проте, відсутність архівних матеріалів щодо історії деяких храмів, не дає змоги стверджувати, що первісно їх будували як храми німецьких чи чеських колоністів, а не як римо-католицькі костели для поляків чи русинів-латинників. Ця суттєва відмінність є надзвичайно важливою як для претендування на майнові права стороною, так і при реставрації об'єктів, для виключення пізніших нашарувань, які могли спотворити первісний вигляд храмів. Відсутність фундаментальних наукових досліджень архітектури дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини спричинили знищення та втрату низки цінних споруд, оскільки не знайшлося зацікавленої сторони, щоб фінансувати збереження цих об'єктів. Таким чином, назрілу проблему щодо питання приналежності храмів до тієї чи іншої конфесії, з метою приватизації сакральних об'єктів та приналежних їм територій, можна розв'язати виявивши особливості локалізації дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини в містобудівних одиницях із виявленням диференціації будівель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку праць про дерев'яні римо-католицькі храми Галичини написані польськими науковцями (А. Бетлей, К. Бжезіна, Р. Бриковський, Л. Вулецький, Т. Зауха, Р. Квіріні-Поплавський, Є. Ковальчик, П. Красни, С. Ленартович, М. Маліновський, Т. Обмінський, Я.-К. Островський, Є. Пашенда, Л. Попек, Г. Рушик, Е. Хернічек і ін.), тоді як в українських виданнях до 2009 р. лише побіжно згадано їхні загальні архітектурні

характеристики. Проте, до проведення автором наукового дослідження про архітектуру дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини [2] були відсутні містобудівні характеристики та особливості.

Метою публікації є введення в науковий обіг фактологічних та аналітичних матеріалів про особливості локалізації дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини в містобудівних одиницях.

Основна частина. Для виявлення містобудівних характеристик дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини другої половини XVII – першої половини XX сторіч розглянуто приклади їхнього розташування при різній структурній організації території. Після здійснених автором численних експедицій, виявлено п'ять основних видів структурної організації поселення або його частини, в якому локалізований сакральний об'єкт:

1. *Центрична організація* – це стійка за своєю природою, сконцентрована композиція, яка складається з об'ємів, що групуються навколо великого домінуючого центрального простору. Така організація з відносно компактними, геометрично правильними формами, виконує наступні функції: встановлює точки в просторі, завершує осі, виступає фокусуючим елементом у просторовому полі. (с. Креховичі Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.; с. Станіславчик Бродівського р-ну, с. Чижевичі Мостиського р-ну, с. Язлівчик Бродівського р-ну Львівської обл.).

2. *Лінійна організація* – це організація, сформована лінійною рядовою забудовою; храм здебільшого розташовується на розширенні вулиці. Прикладами дерев'яних костелів, зведених у поселеннях з такою організацією є: с. Вовче Турківського р-ну і с. Пикуловичі Пустомитівського р-ну Львівської обл., с. Гута Богородчанського р-ну і с. Росохач Городенківського р-ну Івано-Франківської обл., с. Рідколісся (Ізабелла) Монастирського р-ну Тернопільської обл.

3. *Осьова організація* – це організація, що забезпечується влаштуванням на завершенні прямолінійного простору головного елемента композиції, якими часто і виступали костели (с. Нова Гута Монастирського р-ну Тернопільської обл., с. Тадані Кам'янка-Бузького р-ну, с. Ільник Турківського р-ну, с. Раденичі Мостиського р-ну Львівської обл.).

4. *Радіальна організація* – це організація, утворена кількома лінійними напрямками, що радіально розташовані в напрямку відносно центральної форми – серцевини, що є символічним і функціональним центром; вона водночас поєднує у своїй композиції центричні і лінійні якості. При такій організації мова йде про зведення храмів при перехрещенні доріг, що незалежно від їх об'ємно-просторового вирішення, забезпечує їм роль акцентів чи домінант на осях вулиць. Яскравим прикладом є с. Рівне (Königsau) Дрогобицького р-ну Львівської обл., в якому храм німецьких колоністів (1846 р.) звели у центрі поселення – на зразок ідеального

ренесансного міста. Ця колонія (колонією називалося поселення з населенням щонайменше 20 родин, які творили автономну адміністративну одиницю (гміну) [5]) є одним з найкращих взірців класицистичного мистецтва.

5. *Комбінована організація* поєднує вищезазначені типи (с. Бистриця Надвірнянського р-ну, с. Загайпіль Коломийського р-ну і с. Терновиця Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.).

Встановлено, що на розпланувальну та об'ємно-просторову композиції комплексу (який, здебільшого, включав храм, цвинтар, дзвіницю, хрест або фігуру) впливало, насамперед, – місцезоташування у системі поселення [3, с. 56], тут виявлено п'ять типових схем: 1) при ринковій площі; 2) при головній вулиці; 3) у центральній частині поселення на видному підвищеному місці (Долинівка); 4) у периферійній частині, біля дворів власників поселень (Монастириськ); 5) на околиці поселення – на цвинтарі (Островок). Перші дві схеми характерні для містечок (наприклад Кукезів, Лопатин).

Одна із головних ознак, за якою також можна диференціювати досліджувані об'єкти, – це орієнтація. Більшість дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини другої половини XVII – першої половини XX сторіч зазначені дослідниками як польські костели. З подібною проблемою зіткнулися науковці при вивченні будівельної історії (але – мурованої) споруди, відомої як Михайлівський костел в смт Голоби Ковельського р-ну Волинської обл. В архівних документах, порівняно пізнього походження, в незначному колі літературних джерел з цього питання час її будівництва визначається крайніми датами 1700–1728 рр., а початкове призначення як костелу не викликає сумніву. Проте, відомий дослідник Волині М. Теодорович зазначає: „... костел ...: звернений вітарем на схід, а не на захід. Переказ пояснює це тим, що будівля костелу при його будівництві призначалась для протестантської (а, можливо, й для соцініанської) кірхи, якою вона й була певний час. В результаті, з посиленням католицизму кірху перетворили на костел” [1, с. 198]. Як тлумачив св. Августин – „сонце, що підноситься на сході є символом Христа, названого „Сонцем справедливості” і „Сходом”” [7, с. 32]. Так, польські римо-католицькі храми зводили при дорозі (Гута, Дорофіївка, Пикуловичі, Нова Гута), чи на пагорбі (Дмитровичі, Східниця) як в центрі, так і на околиці поселень, не надаючи особливої уваги їх орієнтації, що було обумовлене виключно політичними міркуваннями. Тоді, як храми німецьких колоністів зводили в центрі поселення, зокрема, – біля перехрещення доріг, з обов'язковою орієнтацією пресбітерія – на схід, з незначним відхиленням на північ або південь. Окрім храмів німецьких колоністів, пресбітерієм на схід зорієнтовані також досліджувані польські святині у: Бєрліні, Купичволі, Раденичах, Старому Селі. На північний схід зорієнтовані костели та каплиці у місцевостях Львівщини: Ільник, Рудно, Солонське, Чижевичі, Язлівчик; на південний схід в Східниці. А на захід було зорієнтовано храми в Кукезові

(1889–1890) [9, с. 171], Жидатичах [4, с. 298], Гамаліївці, Островку; на південний захід у Лановичах [6, с. 133], Чернихові (польським дослідником Марекком Войціком костел в Чернихові зазначений як зорієнтований вівтарем на захід [8, с. 44], проте, те що він зорієнтований на південний захід встановлено на місцевості; це також підтверджує ситуаційна схема поселення).

Для утвердження латинського обряду в сільських місцевостях домінуючу роль храму часто забезпечували його висотою, зокрема, – вежею, що значно переважала висоту оточуючої забудови [2], бо саме домінуючий компонент (ансамбль – у структурі міста, велика або стрімка форма – у структурі споруди) якби цементує навколо себе, за принципом ієрархії, всю тканину архітектурного середовища. На відміну від польських храмів, які частіше виступають акцентами в оточуючій забудові, для німецьких вежа або вежечка – обов'язковий елемент.

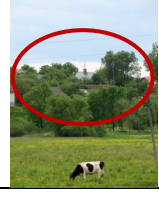

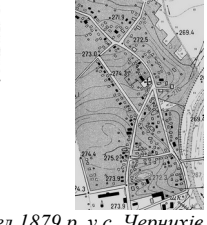

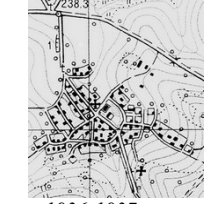

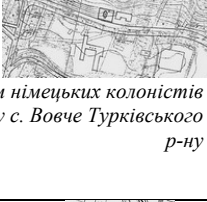

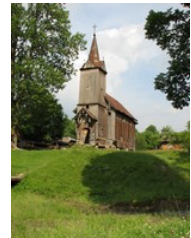

Щодо оточення дерев'яних римо-католицьких храмів Західної України, то одним із вагомих елементів, за яким можна визначити їх національну приналежність був спосіб озеленення ділянки, зокрема, – біля польських костелів садили хвойні породи дерев, тоді як біля храмів німецьких колоністів – листяні породи (дуби, липи, ясени), що було обумовлено їх традиційним символічним значенням. Зокрема, у фольклорі як світове дерево найчастіше виступають саме листяні породи дерев: дуб, явір, верба, липа, калина, вишня, яблуня. З-поміж хвойних згадується лише сосна, що уособлює життєву силу та плодючість. Загалом, хвойні породи, тобто вічнозелені дерева, символізують вічне життя. Тоді як дуб уособлює силу і довговічність (у слов'янській міфології його вважали першодеревом), липа – життя, сердечність та доброзичливість; ясен – символ очищення, здоров'я.

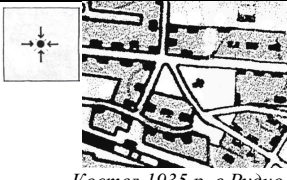

На основі наукового дослідження – на прикладі досліджуваних об'єктів Львівської обл., автором укладено таблицю, що відображає розташування дерев'яних римо-католицьких храмів Західної України у системі поселення та їх роль у навколишньому середовищі (див. табл. 1) [2].

Таблиця 1.

**Розташування дерев'яних римо-католицьких храмів
у системі поселення та їх роль у навколишньому середовищі (на прикладі
об'єктів Львівської обл.)
(таблицю уклала О. Мер'є [2])**

Особливість	Характер розпланувальної системи	Розташування об'єкта у функціонально-розпланувальній системі поселення	Композиційна роль	Орієнтація вівтаря	Присвята	Ілюстрація
В ІСТОРИЧНОМУ ЦЕНТРІ ПОСЕЛЕННЯ						

	ландшафтна	 <i>Каплиця 1892 р. у с. Старе Село Дрогобицького р-ну</i>	акцент	схід	св. Станіслава Костки	
	змшана	 <i>Костел 1879 р. у с. Чернихів Самбірського р-ну</i>		південний захід	св. Апостолів Петра і Павла	
БІЛЯ ПЕРЕХРЕЩЕННЯ ДОРІГ	змшана	 <i>Костел 1936-1937 рр. у с. Чижевичі Мостиського р-ну</i>	акцент	північний схід	Матері Божої Цариці	
	радіальна	 <i>Храм німецьких колоністів 1846 р. в Рівне Миколаївського р-ну</i>		схід	святих Фабіяна та Себастьяна	
РОЗТАШУВАННЯ ХРАМІВ У НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЯХ	лінійна	 <i>Храм німецьких колоністів 1900 р. у с. Вовче Турківського р-ну</i>	акцент	північний схід	св. Апостолів Петра і Павла	
	лінійна	 <i>Храм німецьких колоністів 1901-1902 рр. у с. Розлуч Турківського р-ну</i>		південний схід	св. Франциска Борджія	
	змшана	 <i>Костел 1754 р. в с. Раденичі Мостиського р-ну</i>		акцент	схід	Успіння Пресв. Діви Марії
змшана	 <i>Костел 1734 р. в с. Тадані Кам'янка-Бузького р-ну</i>	Відвідання Слизавети Пресвятою Дівотою				

НА ОКОЛИЦІ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ ПОСЕЛЕННЯ						
ландшафтна		акцент	північний схід	Матері Божої Параманної		
Каплиця 1932-1934 рр. в с. Льник Турківського р-ну						
У СЕРЕДІННІЙ ЗОНІ ЗА МЕЖАМИ ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДМІСТЯ						
БІЛЯ ПЕРЕХРЕЩЕННЯ ДОРІГ	змішана		акцент	північний схід	Пресвятого Серця Господа Ісуса	
	змішана				Костел 1935 р. в Рудно	
	змішана				Каплиця 1936-1937 рр. у с. Язлівчик Бродівського р-ну	
НА ОКОЛИЦІ ПОСЕЛЕННЯ						
ЦЕНТРАРНІ КАПЛИЦІ	змішана		акцент	захід		
Центральна каплиця 1908 р. у с. Острівок Сокальського р-ну						

Висновки:

1. Встановлено, що архітектура дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини другої половини XVII – першої половини XX сторіч залежала від низки містобудівних чинників, сформованих під впливом географічного районування, політичних обставин, стилістичних уподобань тощо.
2. Виявлено п'ять основних видів структурної організації поселення або його частини, в якому локалізований сакральний об'єкт: центричну, лінійну, осьову, радіальну, комбіновану.
3. Встановлено, що на розпланувальну та об'ємно-просторову композиції храмового комплексу впливало, насамперед, – місцезрештування у системі

поселення, зокрема, виявлено п'ять типових схем: 1) при ринковій площі; 2) при головній вулиці; 3) у центральній частині поселення на видному підвищеному місці; 4) у периферійній частині, біля дворів власників поселень; 5) на околиці поселення – на цвинтарі. Перші дві схеми характерні для містечок.

4. Підтверджено, що одна із головних ознак, за якою також можна диференціювати досліджувані об'єкти, – це орієнтація.

5. Підтверджено, що для утвердження латинського обряду в сільських місцевостях домінують роль храму часто забезпечували вежею. Виявлено, що на відміну від польських храмів, які частіше виступають акцентами в оточуючій забудові, для німецьких вежа або вежечка – обов'язковий елемент.

6. Виявлено відмінність щодо національної приналежності храму за способом озеленення ділянки, зокрема, – біля польських костелів садили хвойні породи дерев, тоді як біля храмів німецьких колоністів – листяні породи (дуби, липи, ясени), що було обумовлено їх традиційним символічним значенням.

Список джерел

1. Крощенко Л., Осадчий Є. Аріанська пам'ятка архітектури XVI ст. у Голобах / Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – поч. XX століть). Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. С. 198.

2. Мер'є О. В. Архітектура дерев'яних римо-католицьких храмів Галичини другої половини XVII – першої половини XX століть : дис. ... канд. арх.: 18.00.01. Львів : НУ «ЛП», 2008. С. 204–206.

3. Мер'є О. Дерев'яні костели Львівщини першої половини XX століття. *Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»*. Львів: інститут «Укрзахідпроектреставрація», 2005. Число 15. С. 56.

4. Brzezina K. Kościół p. w. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Żydatyczach / *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Część 1: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Kraków, 2000. Tom 8. S. 298.

5. Kolonie / *Knaurs Lexikon A–Z*. München : Droemersch Verlag, 1949. K. 793.

6. Ostrowski J.-K. Kościół parafialny p. w. św. Mikołaja w Łanowicach / *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków, 1999. Tom 7. S. 133.

7. Ruszczyk G. Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce. Warszawa : Wydawnictwo „Arkady”, 2007. 300 s. S. 32.

8. Wojcik M. Kościół filialny p. w. Śś. Piotra i Pawła w Czernichowie / *Materiały do dziejów sztuki na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków, 1999. Tom 7. S. 43–45.

9. Zaucha T. Kościół parafialny p. w. św. Jakuba Apostoła w Kukizowie / *Materiały do dziejów sztuki na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków, 2000. Tom 8. S. 171.

к. арх., доцент **Мэрье О.В.**,
Национальный университет «Львовская политехника».

ОСОБЕННОСТИ ЛОКАЛИЗАЦИИ ДЕРЕВЯННЫХ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКИХ ХРАМОВ ГАЛИЧИНЫ В ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ ЕДИНИЦАХ

В статье представлены результаты исследования об особенностях локализации деревянных римско-католических храмов Галичины в градостроительных единицах. Установлено, что архитектура деревянных римско-католических храмов Галичины второй половины XVII – первой половины XX веков зависела от ряда градостроительных факторов, сложившихся под влиянием географического районирования, политических обстоятельств, стилистических предпочтений и т. п. Выявлено пять основных видов структурной организации поселения или его части, в котором локализован сакральный объект: центрическую, линейную, осевую, радиальную, комбинированную. Установлено, что на распланированную и объемно-пространственную композиции храмового комплекса влияло, прежде всего, – месторасположение в системе поселения, в частности, обнаружено пять типовых схем: 1) при рыночной площади; 2) при главной улице; 3) в центральной части поселения на видном возвышенном месте; 4) в периферийной части, у дворов владельцев поселений; 5) на окраине поселения – на кладбище. Первые две схемы характерны для городов. Подтверждено, что один из главных признаков, по которым можно дифференцировать исследуемые объекты – это ориентация. Подтверждено, что для утверждения латинского обряда в сельских местностях доминантную роль храма часто обеспечивали башней. Выявлено, что в отличие от польских храмов, которые чаще выступают акцентами в окружающей застройке, для немецких храмов обязательный элемент – башня или башенка. Выявлено отличие национальной принадлежности храма по способу озеленение участка, в частности – у польских костелов сажали хвойные породы деревьев, тогда как у храмов немецких колонистов – лиственные породы (дубы, липы, ясени), что было обусловлено их традиционным символическим значением.

Ключевые слова: деревянные римо-католические храмы; локализация; градостроительные единицы.

Ph.D in Architecture, Associate Professor **Olha Merie**,
Department of Design and Architecture Fundamentals,
Institute of Architecture, Lviv Polytechnic National University.

FEATURES OF LOCALIZATION OF THE WOODEN ROMAN CATHOLIC CHURCHES IN GALICIA IN URBAN PLANNING UNITS

The article presents the results of a study on the peculiarities of the localization of wooden Roman-Catholic churches in Galicia in urban units. It is established that the architecture of wooden Roman Catholic churches in Galicia in the second half of the XVII-th – first half of the XX-th centuries depended on a number of urban factors formed under the influence of geographical zoning, political circumstances, stylistic preferences and more. There are five main types of structural organization of the settlement or its part, in which the sacred object is localized: central, linear, axial, radial, combined. It is established that the planning and three-dimensional composition of the temple complex was influenced, first of all, by the location in the settlement system, in particular, five typical schemes were revealed: 1) at the market area; 2) at the main street; 3) in the central part of the settlement on a visible elevated place; 4) in the peripheral part, near the yards of the owners of settlements; 5) on the outskirts of the settlement – in the cemetery. The first two schemes are typical to small towns. It has been confirmed that one of the main features by which it is also possible to differentiate the studied objects is orientation. It has been confirmed that the dominant role of the temple was often provided by a tower in order to establish the Latin rite in rural areas. It has been found that, unlike Polish temples, which are more often the accents in the surrounding buildings, for German towers or turrets – a mandatory element. There is a difference in the national affiliation of the church in the way of landscaping, in particular – near Polish churches planted conifers, while near the temples of German colonists – deciduous species (oaks, lindens, ashes), which was due to their traditional symbolic meaning.

Keywords: wooden Roman Catholic churches; localization; town-planning units.

REFERENCES

1. Kroshchenko, L., & Osadchyi, Ye. (2003). Arian architectural monument of the XVI-th century in Goloby [Arianska pamiatka arkhitektury XVI st. u Holobakh] / Kostiuk M. P. Nimetski kolonii na Volyni (XIX – poch. XX stolit'). Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, S. 198. {in Ukrainian}
2. Merie, O. V. (2008). Architecture of the wooden Roman Catholic churches in Galicia in the second half of the XVII-th – first half of the XX-th centuries [Arkhitektura derevianykh rymo-katolytskykh khramiv Halychyny druhoi polovyny XVII – pershoi polovyny XX stolit'] : dys. ... Ph.D in Architecture: 18.00.01. Lviv : NU «LP». S. 204 –206. {in Ukrainian}

3. Merie, O. (2005). Wooden churches of Lviv region of the first half of the XX-th century [Dereviani kostely Lvivshchyny pershoi polovyny XX stolittia]. Visnyk instytutu «Ukrzakhidproektrestavratsiia». Lviv : instytut «Ukrzakhidproektrestavratsiia». Chyslo 15. S. 56. {in Ukrainian}
4. Brzezina, K. (2000). Kościół p. w. Nativity of the Blessed Virgin Mary in Zydatycze [Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Żydatyczach] / *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Część 1: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Kraków. Tom 8. S. 298. {in Polish}
5. (1949). Colony [Kolonie] / *Knaurs Lexikon A–Z*. München : Droemersche Verlagsanstalt. K. 793. {in German}
6. Ostrowski, J.-K. (1999). Kościół parafialny p. w. św. Mikołaja w Łanowicach / *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków. Tom 7. S. 133. {in Polish}
7. Ruszczyk, G. (2007). Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce. Warszawa : Wydawnictwo „Arkady”. 300 s. S. 32. {in Polish}
8. Wojcik, M. (1999). Kościół filialny p. w. Śś. Piotra i Pawła w Czernichowie / *Materiały do dziejów sztuki na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków. Tom 7. S. 43–45. {in Polish}
9. Zaucha, T. (2000). Kościół parafialny p. w. św. Jakuba Apostoła w Kukizowie / *Materiały do dziejów sztuki na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków. Tom 8. S. 171. {in Polish}